

De les utopies als silencis

L'educació no formal durant la Segona República (1931-1936)

Manel Santana Morro

1.- Introducció

Es prou conegut el dinamisme social, cultural i ideològic que es va produir a l'Estat espanyol en el període de la Segona República. Durant molts d'anys, és a dir, durant la Restauració la Dictadura de Primo de Rivera, els diferents col·lectius socials havien plantejat la necessitat d'engegar reformes àmplies i profundes que permetessin fer front a moltes de les mancances que patien les classes populars: salaris baixos, jornada laboral excessivament llarga, el treball infantil, la manca de salubritat als tallers i fàbriques, la impossibilitat de l'estalvi, les deficiències educatives, les enormes dificultats a l'hora d'accedir a una alimentació adequada a causa del elevats preus, la situació precària de l'habitatge, etc. Els diferents governs i les institucions dels règims anteriors no havien estat capaços de dur a terme polítiques eficaces que permetessin a amplis sectors accedir a allò més bàsic. D'altra banda, aquests mateixos governs no engegaren mecanismes prou democràtics que permetessin als grups socials més desafavorits fer arribar les seves propostes i les seves reivindicacions.

Amb la proclamació de la novella República molts hi veieren la possibilitat de posar en marxa àmplies reformes. D'entre aquestes, la qüestió educativa havia de ser una de les prioritats.

2.- La qüestió educativa durant els anys republicans

Com hem assenyalat durant el període republicà, el tema de l'ensenyament va merèixer una atenció especial per part del govern. D'una banda hi va haver la voluntat de crear una infraestructura escolar millor que es concretà en la construcció de nombrosos edificis escolars. A bona part dels pobles illencs s'hi projectaren noves escoles, s'acabaren les que s'havien iniciat a finals dels anys vint i es graduaren moltes de les que s'havien construït com a unitàries.

D'altra banda, la legislació republicana anà encaminada cap a la potenciació i la laïcització de l'ensenyament públic.

El 6 de maig de 1931 es decretà que cap mestre no podia ésser obligat a ensenyar religió. El 28 de maig, la Inspecció Provincial de Primer Ensenyament de les Balears féu córrer una circular que ordenava la desaparició, a les escoles nacionals, del programa de religió amb caràcter obligatori. Tot plegat va propiciar l'oposició dels sectors vinculats a la jerarquia eclesiàstica i també dels partits polítics de dretes. L'Església va optar per una línia d'oposició frontal envers la nova situació, ja que suposava la pèrdua de part del tradicional control que havia exercit en l'educació.

Sens dubte el procés de secularització de l'ensenyament fou un dels aspectes més polèmics. Mesures com la retirada de les

Foto feta a l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears.

imatges religioses de les escoles i la retirada dels crucifixos de les aules escolars foren elements prou polèmics i que, sens dubte, varen coure a l'Església.

Per altra banda, ens trobam en aquest període amb un professorat que disposà de majors facilitats sobretot gràcies als nous edificis i al fet que es produí una major divulgació i aplicació d'una metodologia pedagògica novedosa a les Illes Balears: Montessori s'aplica a Palma, Sóller, Santa Maria o Inca, entre d'altres indrets, es crea la primera escola Decroly a Campanet, el començament del mètode de projectes de la mà del mestre Llorenç Duran i Coli a Campanet, els inicis del moviment freinetista, les missions pedagògiques, etc.

Al marge de l'educació formal, es va potenciar de manera extraordinària la no formal, i molt especialment des de l'àmbit obrerista socialista i anarquista.

3.- Un període d'àmplies realitzacions en l'educació no formal

Des d'anys enrera, el moviment associatiu era una eina on els sectors populars podien pal·liar les seves mancances culturals, educatives i d'oci. Moltes de les iniciatives en el camp de l'educació no formal foren originades pel moviment obrer.

L'obrerisme va crear una xarxa cultural pròpia que contemplava les activitats estrictament laborals. L'oci, la sociabilitat i la cultura estaven estretament relacionats. Els objectius que es pretenien aconseguir eren diversos: d'una banda, crear centres de formació i posar-los a disposició de la classe obrera. De fet l'obrerisme, tant l'anarquista com el socialista, acusava l'Estat i l'Església de

dirigir l'educació amb uns mètodes arcaics, dogmàtics, allunyats de les vertaderes necessitats dels treballadors, amb molts prejudicis i que contribuïa a perpetuar la situació servil de la classe obrera envers la burgesia. És per això que atesa la inviabilitat dels agents educatius tradicionals, l'obrerisme cercà vies alternatives. Camins alternatius que passaven irremissiblement per la creació d'institucions i entitats educatives pròpies.

En segon lloc hi ha la voluntat de conscienciar el treballador de la seva situació. Des dels sindicats i partits obreristes es concebia que sols un treballador format i conscient de la seva condició serà capaç d'engegar una acció reivindicativa efectiva i aconseguir l'objectiu final. Aquesta formació es podia, i de fet es féu, mitjançant l'oci i el temps lliure. D'aquí que moltes de les manifestacions culturals obreristes tenguessin alhora un component lúdic i un altre de formatiu. El millor exemple és el teatre obrerista.

"En iniciar-se la Guerra Civil i per por a represàlies, el registre del servei de préstec, així com la totalitat de volums foren cremats a corre-cuita pels sindicalistes locals."

Quines foren les institucions o accions educatives engegades pel moviment obrer durant la República? A partir del 1931 les iniciatives es multiplicaren, tant a Palma com a la part forana: escoles, grups teatrals, conferències, corals, etc.

En primer lloc parlarem dels cafès i tavernes com a vertaders espais de sociabilitat popular. Aquests establiments s'han de lligar sempre com a punt de trobada i de reunió de persones amb algun lligam comú. Es d'aquesta manera, que moltes iniciatives societàries tengueren el seu origen als cafès. A un cafè les relacions socials eren relativament fàcils, i encara més la seva accessibilitat. És per això que pocs espais podien ésser tan útils als membres de les societats obreres per estar prop dels possibles socis.

A Calvià, durant la Segona República els socis de la societat Obrera *Federación Obrera Calvianense* i de l'Agrupació socialista local, composta majoritàriament per camperols, feren del cafè de *Ca s'Escolà* l'espai de tertúlia habitual. Allà hi ubicaren una biblioteca amb un servei de consulta i de préstec amb més de dos-cents volums. En iniciar-se la Guerra Civil i per por a represàlies, el registre del servei de préstec, així com la totalitat de volums foren cremats a corre-cuita pels sindicalistes locals.

A Inca, bona part de les iniciatives societàries dutes a terme durant la Segona República tampoc no es poden desvincular dels cafès i tavernes. Els membres de la societat de sabaters *La Justicia*, de tendència anarcosindicalista, es reunien a *Can Ordines*. En aquest indret es va desenvolupar una extraordinària activitat cultural de la mà de Gabriel Buades -Sot-, considerat un dels principals impulsors de l'anarquisme a Inca. Buades, sabater i autodidacta, juntament amb el mestre d'escola Miquel Mercadal varen fundar un ateneu popular amb el nom també de *La Justicia*. Al cafè mateix es va crear una petita biblioteca, un grup de teatre que

prengué per nom *La Estrella*, una coral a més de l'organització de conferències, sessions de lectura comentada i excursions.

A Santa Maria del Camí, al cafè de *Can Carol* l'Agrupació Socialista hi organitzava tota casta d'actes recreatius i formatius. Els vespres, el socialista Bartomeu Horrach i Canals feia escola als fills dels socis. En iniciar-se la Guerra Civil, el mestre Josep Torrents Morro fou acusat d'haver-hi pronunciat una conferència. Semblant era l'acusació que es va fer de Ferran Terrassa Canyelles, mestre de Puigpunyent d'haver-ho fet en aquest municipi.

Una altra institució educativa que va proliferar entre 1931 i 1936 foren les associacions culturals obreristes. Trobam agrupacions instructives i culturals vinculades tant als socialistes, republicans d'esquerra i anarquistes com als comunistes:

a) Socialistes

Centro Cultural Obrero -Els Hostalets, Palma-, 1931

Grupo cultural socialista de Palma, 1933

Cultura social de Son Sunyer, -Es Pil-larí, Palma-, 1933

Centro Instructivo Obrero del Pont d'Inca-, 1934

Sociedad Cultural Obrera -Ses Salines-, 1932

Fomento de la Cultura Obrera -Palma-, 1933

Salud y Cultura -S'Arenal, Palma-, 1935

Centro Cultural -Lloseta-, Segona República

Centro Instructivo-Obrero Santamariense -Santa Maria del Camí- 1936

Centro Cultural Obrero de Génova -Palma- 1936

Juventud Cultural deportiva Antifascista -Sóller-, 1936

b) Republicans d'esquerres

Centro Cultural Recreativo

Republicano Independiente -Santa Maria del Camí-, 1931.

Centro Cultural Republicano -Palma-, 1935

c) Comunistes

Centro Cultural Molinar -Palma- 1932

d) Anarquistes

Ateneo de Divulgación Social -La Soledat, Palma-, 1935

Ateneo Cultural Racionalista de Santa Catalina -Palma-, 1936

Ateneo Sol y Libertad, Inca

A Alaró, de la mà dels més joves de la societat obrera, composta majoritàriament per sabaters, i també de l'Agrupació socialista es va crear la societat instructiva *La Aurora*. Es va constituir el 13 de març de 1930 amb una clara funció politicosindical que havia d'anar vinculada a la cultural i instructiva. L'activitat de *La Aurora* va continuar durant la Segona República, i les activitats foren múltiples. Es formà un grup de teatre, una coral i s'adquiriren una ràdio i uns terrenys a les afores del municipi. Això afavorí la pràctica de l'esport i molt especialment el futbol amb la creació el març de 1936 d'una secció esportiva.

A Palma, en aquests anys, l'a-

Foto feta a l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears.

grupació cultural més important fou el *Centro Cultural dels Hostalets*, anomenat inicialment (1931 i 1932) *Centro Cultural al Servicio de la República Proletaria*. Sens dubte, la barriada dels Hostalets, des del punt de vista societatari, va ser una de les més importants de Palma, atès que hi residien i s'hi desplaçaven molts obrers amb motiu de les nombroses fàbriques que hi estaven ubicades.

El 14 de novembre de 1931 es feu una vetllada teatral al cinema *Doré*. Els beneficis es destinaren a costejar les despeses d'aquesta entitat. El programa va incloure monòlegs, romanços i es posà en escena la comèdia en un acte *Parada y Fonda*, de Vitalaza.

Si ens atenem a un informe del cap de la Guàrdia Civil dels Hostalets que adreçà al Govern Civil el febrer del 1942, aquesta organització havia gaudit del suport tant de socialistes, comunistes com d'Esquerra Republicana Balear:

*"Resulta que el carácter de la citada entidad era netamente marxista. Fue creado en tiempos en que las izquierdas detentaban el poder, siendo el principal animador el que fue alcalde de Palma señor Darder, quien juntamente con otros destacados elementos del Frente Popular como García, Bauzá, Ferretjans, Aurora Picornell y algunos maestros nacionales daban en dichos centros continuas conferencias de carácter marxista. Además en su biblioteca figuraban libros, revistas y periódicos nacionales y extranjeros de aquellas ideologías."*²

El 1932 aquest centre instructiu organitzà un cicle de conferències amb la presència de Joan Monserrat i Parets - parlà d'"Ideas e ideales"-, Miquel Martí (més conegut com Ateu Martí) -sobre el

laïcisme-, Emili Darder -que com era habitual parlà sobre higiene social-, Francesc de Sales Aguiló -amb una conferència titulada "Política y sexo"- i el mestre José Maria Eyaralar -que es referí a l'ensenyament liberal.³

"...una formació integral, una cultura antiburguesa que implicà la destrucció de tota casta d'opressió i una crítica a tota concepció establerta..."

El 1931 tenia 100 socis i en el balanç econòmic d'aquest any trobam despeses en l'adquisició de mobles d'escriptori, llibres i taules i cadires per als alumnes de l'escola de primària nocturna que disposava. Els socis un any després ascendiren als 140 i a 313 l'any 1933. Les fonts de finançament procedien bàsicament de les vetllades musicals, les quotes dels socis i també les aportacions voluntàries.

El 25 de juny de 1933 es va llogar un nou local, al carrer d'en Rullan, també dels Hostalets. Es feu un acte d'inauguració, amb la presència del batlle de Palma Emili Darder.

Al Pont d'Inca -Marratxí- durant la Segona República es va obrir el *Centro Instructivo Obrero* de la mà dels membres de l'Agrupació Socialista. Aquest centre, al marge de les conferències, va obrir una escola per a obrers. Molt semblant era l'escola i biblioteca del Centre Obrer de Sa Vileta -Palma- que s'havien creat en el decenni dels anys vint. Els vespres, els membres de l'associacionisme obrerista podien assistir a les classes per a infants i per a adults que s'impar-

Foto feta a l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears.

tien. El maig de 1931 el nombre d'alumnes era d'uns trenta.

Al barri del Vivero -Palma- l'hivern del 1933, l'agrupació socialista hi tenia una escola nocturna. No sabem si era per a adults o infants i desconeixem si quan acabà el curs el juny d'aquest any va tenir continuïtat.

Els anarquistes varen impulsar els ateneus racionalistes. Aquest model associatiu va proliferar en diferents indrets de l'Estat espanyol i disposaren de biblioteques, gabinets de lectura, escoles racionalistes, etc. L'orientació que impregnava totes les seves activitats era la que es propugnava des d'altres àmbits: una formació integral, una cultura antiburguesa que implicà la destrucció de tota casta d'opressió i una crítica a tota concepció establerta, entre d'altres aspectes.

A Palma, hi havia dos ateneus: l'*Ateneo de Divulgación Social*, a La Soledat i l'*Ateneo Cultural Racionalista de Santa Catalina*.

Tota aquesta efervescència va quedar tallada de soca-rel. Els locals de les entitats obreres i polítiques foren clausurats, ocupats i el material que allà s'hi trobava (especialment els llibres i els periòdics) fou destruït. Els mestres i obrers

autodidactes que s'hi havien implicat sovint foren represaliats. D'altres, condemnats al silenci.

L'educació no formal i les iniciatives en el camp de l'educació no formal, que es varen desenvolupar després del juliol de 1936, no tingueren res a veure amb les de la Segona República. Els objectius, les metodologies, els continguts i el tarannà eren prou diferents. La majoria d'experiències seguiren la direcció dalt-abaix. És a dir, foren promogudes pels organismes oficials o per les organitzacions adeptes al règim (com les seccions de la Falange). Es trencava amb la sociabilitat i educació popular originada des de la base i s'imposaren models educatius uniformitzadors, autoritaris i repressius.

Efectivament: es passà de la pluralitat i multiplicació d'utopies a un llarg silenci.

¹El novembre de 1932, el govern aprovà un pla quinquennal segons el qual s'havien de crear 5.000 escoles cada any, excepte el primer que se'n farien 7.000. Vegeu OLIVER, Jaume: *Escola i societat*, Editorial Moll, Mallorca, 1978, p. 49.

²Informe del caporal de la Guàrdia Civil del quarter dels Hostalets al Govern Civil, 28 de febrer del 1949. Expedients del Registre d'Associacions del Govern Civil, caixa 1.625, expedient 1.997, ARM.

³El Obrero Balear, núm. 1574, 19 de febrer de 1932, p. 5. ■